

פרשת בלק: באלו מקרים מותר למכור בית כנסת

פתיחה

בפרשת השבוע כותבת התורה, על בלעם שהתכוון לקלל, אך נמנע ממנו הדבר ובסוף בירך. על כך העיר לו בלק: "וַיֹּאמֶר בֶּלֶק אֶל-בָּלָעַם לֵקֵב אֵיבִי קְרָאתִיךָ וְהִנֵּה בִּרְכָתְךָ בְּרֹךְ זֶה שְׁלֹשׁ פְּעָמִים". הקשו **האברבנאל** (קושיה ט') **והמשך חכמה** (ד"ה והקדמונים), מדוע היה צורך בהפיכת הקללות לברכה? אפשר היה שבלעם יקלל, ושלא תהיה משמעות לקללתו.

ויישבו, שאומות העולם ידעו שבדרך כלל ברכותיו וקללותיו של בלעם מתקיימות. משום כך, אם היו רואים שקילל את עם ישראל, יחשבו שגם במקרה זה קללתו מועילה והיו מתאמצים ומנסים להילחם עם ישראל. משום כך היה צורך שהקב"ה יתן הפוך את הקללה לברכה, ובכך תיפול אימת עם ישראל על שאר האומות, ויראו שאין להם סיכוי להילחם. ובלשון האברבנאל:

"מפני שהיה ענין בלעם בברכה ובקללה מפורסם מאד בין האומות כשואל דבר מאת האלהים. וכמו שאמר בלק כי ידעתי את אשר תברך מבורך ואשר תאור יואר. ואם היה בלעם מקלל את ישראל היו גויי הארץ בוטחים בקללתו ומתאמצים להלחם בישראל על משענת קללתו. אמנם כששמעו מדבריו שהקב"ה מונע מהם הקללה..."

למרות שבלעם לא הצליח לקלל את עם ישראל, הגמרא במסכת סנהדרין (קה ע"ב) כותבת, שמברכותיו ניתן להבין אלו קללות רצה לומר. לדוגמא, הפסוק "מִה־טֹב אֶהְיֶה יַעֲקֹב מִשְׁכָּנְתִּיךָ יִשְׂרָאֵל" נדרש על פי חז"ל לבתי הכנסיות והמדרשות של ישראל, מתוך כך שבלעם בירך את עם ישראל בברכה זו, משמע שאם היה מצליח לקלל כוונתו הייתה שיעקרו בתי כנסיות מעם ישראל.

בעקבות בלעם שרצה לעקור את בתי הכנסיות והמדרשות, נעסוק השבוע בשאלה מתי מותר למכור בית הכנסת ובית מדרש. נראה את מחלוקת הפוסקים מדוע במקרים מסוימים אסור למכור בית כנסת, ומדוע בזמן הזה הגבלות אלו כמעט ולא קיימים. כמו כן נעסוק בשאלה מה יש לעשות בכספי המכירה ובמקום שבו עמד בית הכנסת בעבר.

מכירת בית כנסת

הגמרא במסכת מגילה (כו ע"א) עוסקת במכירת חפצי קדושה, וכותבת שניתן למכור בית כנסת על מנת לקנות בדמיו ארון קודש, כיוון שקדושתו גדולה מקדושת בית הכנסת ו"מעלין בקודש ואין מורידין". הגמרא מסייגת, שההיתר למכור נהוג רק כאשר מדובר בבית כנסת שנמצא בכפרים, אבל בית כנסת שבעיר גדולה אין למכור, אלא אם כן אדם כמו רב אשי הוא זה שמוכר אותו.

מה טעם ההבדל בין בית כנסת של כפרים לבין בית כנסת של ערים גדולות? הגמרא כותבת, שבניגוד לבית הכנסת של הכפרים, בעיר אנשים רבים ממקומות שונים מתכנסים באופן קבוע (לצורך ימי שוק וכדומה). בהבנת דברי הגמרא נחלקו הראשונים, מחלוקת שמשפיעה גם על הבנת ההיתר לרב אשי והדומים לו למכור אף בית כנסת של רבים.

בתי כנסת של ערים ושל כפרים

א. **האור זרוע** (ב, קפה) ביאר, שכאשר בונים בתי כנסת בעיר, כיוון שמדובר במקום שרבים מתפללים בו, מסתמא שגם אנשים רבים ממקומות שונים תרמו מכספם כדי שיהיה אפשר לבנות אותו. לכן המתפללים הגרים בעיר לא יכולים למכור אותו, שכן הוא לא נבנה רק מכספם ולא שייך להם. אולם, אם אדם גדול כמו רב אשי רוצה למכור, מותר למכור, שכן להחלטתו כולם מסכימים. בבתי כנסת של כפרים, בדרך כלל רק תושבי הכפר תרמו מכספם כדי לבנותו, ולכן אם הרוב מסכים למוכרו, מותר למכור.

ראייה לפירוש זה הביא מהירושלמי (מגילה ג, א) הכותב, שהסיבה שאסור למכור בית הכנסת של רבים היא מחשש "שמא אחד מסוף העולם קנוי בה", משמע שאי אפשר למכור מחמת הזכויות הממוניות שיש לאדם בבית כנסת. משום כך כפי שציין **הראב"ה** (מגילה, תקצ) במקרה בו ברור שבית הכנסת נבנה רק מכספי בני העיר, מותר יהיה למוכרו אם הם רוצים בכך. ובלשונו:

"אבל גבי כרכים מקום סחורה ורגילות לבוא שם רבים, סתמא דמילתא כולי עלמא נתנו לבנותו, שהרי נתקן לצורך רבים. ואם ברור לך שבני הכרך בנאוהו משלהם, אם נמלכו כולם לשנותו שרי (= מותר). דגרסינן בירושלמי... אבל של רבים אסור, אומר אני אחד מסוף העולם קנוי בה."

ב. **הרמב"ם** (תפילה יא, טז) **והרא"ש** (ג, א) חלקו וסברו, שגם אם בני שאר המקומות לא נתנו כסף לבניין בית הכנסת והוא נבנה אך ורק מכספי תושבי העיר, בכל זאת אסור לבני העיר למוכרו. ונימק, שכיוון שבנו את בית הכנסת על דעת שישתמשו בו רבים, הקדישו אותו ובנו אותו על דעת כולם. מה שאין כן בית כנסת של כפרים, שהקדישו אותו רק על דעת אנשי הכפר.

עם זאת גם לשיטתו, כאשר מדובר באדם גדול שוודאי כולם מסכימים לדבריו, ממילא ניתן להפקיע את הקדושה. את הראייה מדברי הירושלמי הכותב "שמא אחד מסוף העולם קנוי בה" ביאר, שאין הכוונה במילה "קנוי" שיש לו זכות ממונית בבית כנסת, אלא שמא יש לו זכות בו, כיוון שהוא מתפלל שם מידי פעם, והקדושה שחלה על בית הכנסת, חלה גם על דעתו¹.

להלכה

להלכה פסק **השולחן ערוך** (קנג, ז) כדעת הרמב"ם והרא"ש, שלא ניתן למכור בתי כנסת בערים מרכזיות, גם אם רק בני העיר השתתפו בהוצאות. אמנם כפי שראינו לעיל, במקרה בו כולם מסכימים להחלטת היחיד, ניתן לעשות כהחלטתו, אך מצב זה לא שכיח. למרות פסק השולחן ערוך, בפועל התירו האחרונים למכור גם בתי כנסת בערים, ולכך ישנם שלושה נימוקים:

א. **המשאת בנימין** (ס' לג) כתב, שבזמן הזה שיש סמכות ביד ראשי הקהילה לכפות את בני הקהילה להתנהג כרצונם, מותר להם

¹ **הפרי מגדים** הבין שישנה שיטה שלישית בראשונים, שיטת התוספות, שבית הכנסת של רבים קדושתו קדושה חמורה שבני העיר לא יכולים להפקיע אותה. על בסיס הבנה זו, הוא נתן מספר נפקא מינות בין הראשונים. אולם **הבית יוסף** הבין, ששיטה זו היא למעשה שיטת הרא"ש. כך משמע מדברי הרשב"א, שכתב שבית הכנסת של רבים קדוש כמו בית המקדש, ובכל זאת הוסיף שכן ביאר גם הרמב"ם.

להחליט שיש למכור את בית הכנסת, גם אם מדובר בבית כנסת של רבים, ואפילו אם חלק מתוך בני הקהילה מתנגדים. הסיבה לכך היא, שכאשר בנו את בית הכנסת בנו אותו על דעת כך שראשי הקהילה ינהלו אותו בצורה הטובה ביותר, והסמכות בידיהם. אמנם **הנחלת צבי** (קנג, ז) חלק וטען, שכיוון שלדעת הרא"ש הסיבה שאי אפשר למכור בית כנסת של רבים היא מחמת שכאשר בנו אותו, הקדישו אותו על דעת כל מי שיתפלל בו, לכן אין לראשי הקהילה סמכות להפקיע קדושה זו ללא הסכמת כל המתפללים. מה עוד, שרבים תורמים ונודבים לבית כנסת, ואי אפשר להפקיע את כספם - מכל מקום המנהג כמשאת בנימין. ובלשונו:

"ולענ"ד נראה לפירוש הראשון שכתבו לפי שהקדישו על דעת כל העולם נראה שאין להם רשות למכור אף בזמן הזה... ועוד דהא בזמן הזה ידוע ומפורסם שכל העולם כשבאין לבית הכנסת מנדריים ומנדבים לצורך בית הכנסת, אם כן שמא אחד בסוף העולם שנידר ונידב לבנין בית הכנסת שיש לו על ידי זה זכיה בה, אינו מסכים למכירה זו."

ב. **המגן אברהם** (קנג, יז) כתב בשם **המשאת בנימין** (שם), שבית כנסת של רבים נקרא כך רק במקרה בו האנשים הבאים מבחוץ שוהים בעיר זמן מה לצורך היריד וכדומה, אך אם הם רק אורחים, אפילו אם מתפללים שם באופן קבוע, הבית כנסת לא נחשב כנבנה על דעתם. על בסיס זה כתב **ערוך השולחן** (קנג, כז), שלמעשה בזמן הזה כמעט ואין בתי כנסת של רבים.

ג. ניתן להעלות אפשרות שלישית, שבזמן הגמרא הערים לא היו גדולות, ובכל עיר היו מספר בתי כנסת בודדים (לדוגמא עיין בברכות ל ע"ב), דבר שגרם שכאשר הגיעו אורחים מבחוץ, המקומות בהם יכלו להתפלל היו מוגבלים. משום כך, מסתבר שבתי הכנסת שנבנו היו מוגדרים כבתי כנסת לרבים בכל המקומות. בזמן הזה לעומת זאת, בכל עיר קטנה יש הרבה מקומות תפילה, וכאשר בונים בית כנסת לא בונים אותו גם על דעת האורחים, אלא על דעת אנשי הקהילה בלבד.

שימוש במקום ובכסף

יוצא שלמעשה, בזמן הזה ניתן למכור כמעט את כל בתי הכנסת, שכן הם נחשבים בתי כנסת של תושבי הכפר. מה יש לעשות בכסף המכירה, ובמקום בו עמד בעבר בית הכנסת? הגמרא במסכת מגילה מחלקת בין מקרה בו מכרו אותו אנשי העיר, לבין מקרה בו מכרו אותו אנשי העיר יחד עם שבעת טובי העיר, דהיינו יחד עם מזכירות או מועצת החברים של העיר:

אנשי העיר: כאשר רק אנשי העיר מכרו, המשנה במסכת מגילה (כה ע"ב) כותבת, שעליהם להשתמש בכסף לדבר שקדושתו גבוהה יותר מהדבר הנמכר. לדוגמא, אם מכרו בית כנסת, יש לקחת ארון קודש. עוד מוסיפה המשנה (כז ע"ב), שמותר לקונה להשתמש במקום שבו היה בית הכנסת במה שיחפוץ, ובלבד שלא ישמש למקום מבואה כמו בית הפשטת עורות, מרחץ וכדומה.

שבעת טובי העיר: כאשר בנוסף לאנשי העיר גם שבעת טובי העיר השתתפו במכירה, הוסיף רבא שמותר אפילו לקנות בו לצורך שיכר, שהוא דבר מבואה. אלא, שלא ברור לאיזה חלק של המשנה דברי רבא מתייחסים, וזה הוביל למחלוקת ראשונים:

כסף המכירה ומקום בית הכנסת

א. **הראב"ד** (מובא בר"ן ח ע"א) **והר"ן** (שם) סברו, שכאשר רבא אמר את דבריו הוא התייחס לכסף המכירה בלבד. דהיינו, שלמרות שבדרך כלל כאשר בני העיר מוכרים את בית הכנסת יש לקחת בו דבר שקדושתו גבוהה יותר מקדושת בית כנסת, כאשר שבעת טובי העיר מוכרים את בית הכנסת ניתן להשתמש בו לכל דבר, גם אם אין בו קדושה כלל כמו מקום לקניית שיכר.

עוד הם מוסיפים, שדברי רבא לא מתייחסים למקום של בית כנסת, וגם אם שבעת טובי העיר מכרו את בית הכנסת, אין היתר להשתמש במקום בו עמד לתשמיש מבואה. את דברי רבא אשי שהתיר למכור בית כנסת לצורך זריעה (שהיא פעולה מבואה), פירשו שלא היה מדובר בבית כנסת ממש, אלא תל חרב ששנים רבות לא התפללו בו. ובלשון הר"ן:

"וזוהו שכתב הראב"ד ז"ל על הרמב"ם ז"ל כלשון הזה, אמר אברהם אין זה מחזור שיוכלו להתנות על ארבעה דברים הללו, ואם אמר שיהיו יכולין להתנות עליה לזרעה והוא תל חרב, לא אמרין לחלל הבית שהיה לתפלה להיות בורסקי וכיוצא בו²."

ב. **הרמב"ם** (תפילה) **והרא"ש** (ד, א) חלקו וסברו, והסבירו שדברי רבא מתייחסים לשני החלקים. דהיינו כשם שמותר להשתמש בכסף לצרכים מבזים כאשר שבעת טובי העיר שותפים במכירה, כך מותר להשתמש במקום שבו היה בית הכנסת לתשמישים מבזים כאשר שבעת טובי העיר משתתפים במכירה, שכן קדושת בית הכנסת פקעה לגמרי.

להלכה

נחלקו האחרונים בפסק ההלכה:

א. **השולחן ערוך** (רנג, ט) צעד בעקבות הרמב"ם, ולכן לשיטתו מותר להשתמש הן במקום שבו היה בית הכנסת והן בדמי המכירה לתשמישים מבזים. ב. **הביאור הלכה** (ד"ה ואם) הסכים שמותר להשתמש בכספי המכירה לדבר מבואה, אך חלק וסבר שאין להשתמש (על כל פנים לתחילה) במקום בית הכנסת לדבר מבואה וכדעת הראב"ד, והביא שכן פסק גם **הרשב"ץ** (ב, ע).

סיוע לדבריו הביא מפסק השולחן ערוך עצמו, שנקט (כא, ב. תרסד, ח) שטלית של מצווה שהתבלתה או ערבת הושענא שסיימו להשתמש בה, על אף שלא צריך לגונזם מכל מקום אין להתשמש בהם תשמיש מבואה. קל וחומר כאן, שהשימוש המבואה בבית הכנסת יהיה לשנים ארוכות, ושלדעת חלק מהראשונים קדושת בית כנסת חמורה יותר מקדושת מצווה.

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שיעוד אנשים יקראו³...

² גם **הרמב"ן** (כה ע"ב ד"ה לפי) צעד בשיטה זו וכתב, שהסיבה שמותר להשתמש בכספי בית הכנסת לכספי חולין, למרות שבדרך כלל כאשר פודים דבר קדוש, הכסף גם נחשב קדוש, שבית כנסת אינו קדוש קדושת הגוף כמו בית המקדש, אלא רק קדושה מהמצווה שעושים בו. משום כך, ברגע שבני העיר בנוכחות שבעת טובי העיר מחליטים שאין להם עניין יותר לקיים מצווה בבית הכנסת, ממילא פוקעת קדושתו ומותר להשתמש בכסף לצרכי חולין. עם זאת אסור להשתמש במקום בית הכנסת לצרכים מבזים, כיוון שזה לא ראוי.

³ מצאת טעות? רוצה לקבל כל שבוע את הדף למייל, לשים את הדף במקומך או להעביר למשפחה? מוזמן: tora2338@gmail.com